Томас Манн

Трістан

Новела

Ось він, санаторій "Затишок"! Довгий головний корпус і бічна прибудова, витримані в прямих лініях, біліють серед великого саду, мило оздобленого гротами, арками й невеличкими альтанками з кори дерев, а за шиферними дахами стіною здіймаються до неба ялиново-зелені гори, плавно переходячи одна в одну.

Заклад цей здавна очолює доктор Леандер. Він носить чорну роздвоєну бороду, кучеряву й цупку, мов кінський волос, яким набивають меблі, окуляри з товстими, блискучими скельцями і має вигляд людини, яку наука загартувала, зробила черствою і сповнила спокійним, поблажливим песимізмом. Суворий і неприступний, він цими своїми рисами тримає в покорі хворих — людей надто слабких, щоб самим встановлювати собі закони і дотримуватись їх; вони віддають йому своє майно за право перебувати під захистом його суворості.

Що ж до панни фон Остерло, то вона провадить господарство невтомно й самовіддано. Боже мій, яка вона працьовита, як бігає сходами вгору і вниз, як поспішає з одного кінця санаторію в другий! Вона володарює на кухні і в коморі, порпається в шафах з білизною, командує челяддю і дбає про їжу, виходячи з міркувань економії, гігієни, смаку і зовнішньої привабливості, господарює навдивовижу обачно, і в її бурхливій діяльності ховається постійний докір усій чоловічій половині людства, жоден представник якої не здогадався досі одружитися з нею. Але на щоках у неї двома круглими яскраво-червоними плямами незгасно горить надія стати колись пані Леандер...

Озон і тихе, тихе повітря... Хоч би там що казали конкуренти доктора Леандера і всі, хто йому заздрить, хворим на легені треба настійно рекомендувати "Затишок". Але в ньому лікуються не тільки сухотники, тут в й інші пацієнти — чоловіки, жінки і навіть діти: доктор Леандер домігся успіху в найрізноманітніших галузях медицини. Є тут хворі на шлунок, наприклад, радниця Шпац, що, крім того, скаржиться на вуха, є пацієнти з вадою серця, паралітики, ревматики і нервовохворі в різному стані. Один генерал — діабетик, що вічно бурчить, усім невдоволений, проїдає тут свою пенсію. Декотрі панове з виснаженими обличчями якось чудно закидають ноги, наче по зовсім володіють ними, що наводить на прикрі думки. Одна п'ятдесятирічна дама, пасторша Геленраух, яка народила дев'ятнадцятеро дітей і вже ні про що в світі нездатна думати, все-таки не може втихомиритися і ось уже цілий рік, гнана якимось безглуздим неспокоєм, блукає без мети по всьому будинку, спираючись на руку своєї доглядачки, німа й задерев'яніла, моторошна, мов привид.

Час від часу помирає хтось із "тяжких", що лежать у своїх кімнатах і не з'являються ні до столу, ні у вітальні. І ніхто про це не довідується, навіть пацієнти в сусідніх кімнат. Пізно вночі жовтого як віск пожильця виносять, і життя в "Затишку" знов іде своєю колією — масажі, електризація, ін'єкції, душі, ванни, гімнастика, потогонні процедури, інгаляції в різних приміщеннях, устаткованих найновішими досягненнями сучасної техніки...

Так, тут завжди людно. Заклад процвітає. Швейцар, що стоїть біля входу в прибудову, дзвонить у дзвін, коли прибувають нові пацієнти, а тих, що від'їздять, урочисто проводить до екіпажа доктор Леандер разом з панною фон Остерло. Яким тільки людям не давав уже притулку "Затишок"! Тут краде дні в господа бога навіть один письменник, ексцентричний чоловік з дивним прізвищем — воно означає якийсь мінерал чи благородний камінь.

Між іншим, у санаторії, крім пана Леандера, є ще один лікар — для легких випадків і для безнадійно хворих. Але він зветься по-

простацькому Мюллер і взагалі не вартий того, щоб про нього згадувати.

На початку січня комерсант Клетеріан — фірма "А. К. Клетеріан і К°" — привіз до "Затишку" спою дружину; швейцар бомкнув у дзвін, і панна фон Остерло привітала прибулих здалеку гостей у вітальні внизу, обставленій, як і майже весь цей старий, величний будинок, у на диво чистому стилі ампір1. Відразу ж по тому з'явився й доктор Леандер, він коректно вклонився, й почалася перша, корисна для обох сторін розмова.

Грядки в саду були, як завжди взимку, вкриті матами, гроти заметені снігом, альтанки порожні. Двое санаторних служників несли валізи нових пожильців — екіпаж зупинився на шосе перед ґратчастими воротами, бо до самого будинку під'їзду не було.

— Не поспішай, Габріело, take care1, серце моє, і не розтуляй рота,— казав пан Клетеріан, ведучи дружину через сад, і в кожного, хто глянув би на неї, ніжно затремтіло серце, і він приєднався б до того "take care", — хоч, правду мовити, пан Клетеріан з таким самим успіхом міг би сказати це й по-німецькому.

Візник, що привіз їх до санаторію від станції, чоловік простий, грубий, не навчений делікатних манер, мало язика не прикусив з безпорадної натуги бути якнайобережнішим, коли комерсант допомагав своїй дружині злазити з екіпажа; здавалося навіть, що обоє гнідих, від яких у тихому морозяному повітрі здіймалася пара, скосивши очі, напружено стежили за тією подією, турбуючись за таку кволу грацію і за таку тендітну красу.

Як було ясно сказано в листі, що його пан Клетеріан попередньо надіслав з Балтійського узбережжя головному лікареві "Затишку", його дружина хворіла на дихальне горло,— слава богу, не на легені! Та якби навіть вона все-таки хворіла на легені, однаково важко було собі уявити

щось миліше, благородніше, неземніше і безтілесніше, ніж ця молода жінка, що, поряд із своїм кремезним чоловіком, стомлено сиділа в білому кріслі прямих форм і, м'яко відкинувшись на спинку, прислухалася до розмови.

Її гарні бліді руки, оздоблені тільки простою обручкою, лежали на колінах, у складках важкої, темної сукняної спідниці; вузький сріблясто-сірий корсет з твердим стоячим комірцем був густо покритий накладними оксамитовими візерунками. Але від тих важких теплих тканин чарівна, невимовно тендітна, стомлена голівка молодої жінки здавалася ще милішою, зворушливішою і якоюсь неземною. Її каштанове волосся, зібране на потилиці у вузол, було гладенько зачесане, і лише одне кучеряве пасмо спадало вниз біля правої скроні, де над чітко окресленою бровою маленька хвороблива жилка своїм блакитним розгалуженням дивно порушувала бездоганну чистоту майже прозорого лоба. Та блакитна жилка над оком якось тривожно панувала над усім тонким овалом обличчя. Вона ставала ще помітніша, тільки-но жінка починала говорити і навіть як вона усміхалася,— тоді та жилка надавала обличчю якогось напруженого, майже пригніченого виразу, що викликав невиразні побоювання. А все ж вона говорила і всміхалася. Говорили невимушено й привітно, ледь приглушеним голосом, і всміхалася трохи стомленими, часом наче ладними зовсім заплющитись очима, в куточках яких, біля вузького перенісся, залягали глибокі тіні, і гарним широким ротом,— він був блідий, а проте ніби світився, може, тому, що губи були окреслені дуже різко й чітко. Зрідка жінка покашлювала. Тоді вона підносила до рота хусточку, а потім розглядала її.

— Не кашляй, Габріело,— мовив пан Клетеріан.— Ти ж бо знаєш, darling1, що вдома доктор Гінцпетер суворо заборонив тобі кашляти, треба просто взяти себе в руки, серце моє. Все лихо, як я вже сказав, у дихальному горлі,— повторив він.— Спершу, як почалася хвороба, я був справді подумав, що це легені, і бозна-як налякався. Але це не легені, о ні, де в біса, ми такого не допустимо. Правда ж, Габріело? Ге-ге!

— Безперечно,— мовив доктор Леандер і блиснув окулярами в її бік.

Потім пан Клетеріан замовив кави і булочок,— звук "к", здавалося, в нього утворювався десь глибоко в горлянці, а слово "булочка" він вимовляв так, що в кожного, хто його чув, з'являвся апетит.

Йому принесли все, що він хотів, а також дали кімнати для нього й для його дружини, і вони пішли влаштовуватись.

Між іншим, доктор Леандер узявся сам лікувати хвору, а не доручив її докторові Мюллеру.

Нова пацієнтка привернула увагу всіх у "Затишку", і пан Клетеріан, звиклий до такого успіху, задоволено сприймав кожну ознаку захоплення його дружиною. Генерал-діабетик, побачивши її вперше, на хвилину перестав бурчати, панове з виснаженими обличчями, коли опинялись поблизу неї, усміхалися і щосили намагались дати раду своїм ногам, а радниця Шпац відразу ж виявила бажання стати її старшою товаришкою. Так, ця жінка, що носила прізвище пана Клетеріана, нікого не лишала байдужим! Письменник, що вже кілька тижнів бавив час у "Затишку", чудний тип, прізвище якого звучало як назва благородного каменя1, аж зблід, коли вона пройшла повз нього коридором,— він зупинився і ще довго стояв мов укопаний, як вона вже зникла.

Не минуло й двох днів, як усе санаторне товариство знало її історію. Народилася вона в Бремені, що, між іншим, помітно було з деяких милих помилок у її вимові, і там же два роки тому дала згоду стати дружиною комерсанта Клетеріана. Він повіз її до свого рідного міста, на Балтійське узбережжя, а місяців десять тому вона в тяжких муках, з небезпекою для життя, подарувала йому сина і спадкоємця, надзвичайно жваву, вдатну дитину. Але після тих жахливих днів сила до молодої матері так уже й не вернулася, якщо в неї взагалі колись була сила. Тільки-но вона встала з ліжка після пологів, до краю змучена, до краю знесилена, як у неї під час кашлю трохи пішла кров — о, зовсім небагато, тільки ледь-ледь,— але краще, звичайно, щоб вона взагалі не йшла, а найгірше, що це незначне, але прикре явище невдовзі повторилося. Ну, на це, звичайно, є свої засоби, і доктор Гінцпетер, домашній лікар, негайно

вдався до них. Він прописав їй цілковитий спокій, звелів ковтати шматочки криги, від кашлю давав морфій, а серце заспокоював різними ліками. Та все це не дуже допомагало, і тим часом як дитина, Антон Клетеріан-молодший, чудовий хлопчик, з неймовірною енергією і безцеремонністю здобував і стверджував своє місце в шитті, його молода мати, здавалось, тихо, повільно згасала... Як уже сказано, хворе було дихальне горло — цих двоє слів в устах доктора Гінцпетера звучали навдивовижу втішно, заспокійливо, майже підбадьорливо. І хоч то були не легені, доктор нарешті вирішив, що для швидшого одужання дуже бажані м'як-ший клімат і перебування в лікувальному закладі, а добра слава санаторію "Затишок" та його головного лікаря визначили їхній маршрут.

Такі буди їхні справи; і пан Клетеріан сам розповідав це кожному, хто хотів його слухати. Bin говорив голосно, невимушено й добродушно, як людина, що в неї з травленням і з гаманцем усе гаразд, випинав губи, одні звуки надміру тягнув, а інші ковтав, як загалом жителі північного узбережжя. Декотрі слова він немов вистрілював і сам тоді сміявся, наче вдало пожартував.

Пан Клетеріан був середній на зріст, кремезний, дужий, коротконогий і мав повне, червоне обличчя з водяво-блакитними очима, білястими віями, великими ніздрями й вологими губами. Він носив англійські баки, по-англійському одягався і дуже зрадів, заставши в санаторії англійську родину — батька, матір і трьох гарненьких дітей з їхньою "ПІІГБЄ"1, які тут перебували в цілковитій самотині, бо не знали, де ж їм ще перебувати, і з якими він вранці снідав по англійському. Взагалі він любив добре і всмак попоїсти й випити, виявив себе справжнім знавцем кухні й вина і дуже цікаво розповідав санаторному товариству про обіди, які влаштовували він і його знайомі в нього на батьківщині, а також змальовував декотрі вишукані, не відомі тут страви. Тоді очі його звужувалися, в них з'являвся лагідний вираз, у голосі проривалися якісь носові звуки, а слова ніби липли до піднебіння і булькали в горлі.

Що пан Клетеріан не цурається й інших земних насолод, він довів того вечора, коли один з пожильців "Затишку", письменник за фахом, побачив у коридорі його жарти зі служницею, які трохи виходили за межі дозволеного,— незначна, кумедна подія, що викликала в згаданого письменника до смішного гидливу гримасу.

Що ж стосується дружини пана Клетеріана, то видно було з першого погляду, що вона віддана йому всім серцем. Усміхаючись, вона стежила за його словами й рухами — не з гордовитою поблажливістю, з якою часом стражденні ставляться до здорових, а з ласкавою радістю і схваленням, що їх у добродушних хворих викликає упевненість людей, які досить добре почувають себе на цьому світі.

Пан Клетеріан недовго прожив у "Затишку". Він приїхав сюди задля дружини і через тиждень, переконавшись, що вона добре влаштована і перебуває в надійних руках, залишив санаторій. Його кликали на батьківщину обов'язки перед дитиною і перед фірмою, однаково важливі для нього; і хоч дитина почувала себе як риба у воді, а фірма процвітала, він змушений був, забезпечивши дружині найкращий догляд, повернутись додому.

Письменника, що вже кілька тижнів жив у "Затишку", звати було Шпінель, Детлеф Шпінель, і вигляд у нього був дивний.

Уявіть собі брюнета років тридцяти з гаком, гарної постави, вже сивого на скронях, але навіть без натяку на бороду чи вуса на круглому, білому, трохи одутлому, невиразному обличчі. Він не голився — це було б помітно; на його м'яких хлопчачих щоках тільки подекуди пробивалися тоненькі волосинки. І це здавалося дуже дивним. Блискучі, ясно-карі очі в пана Шпінеля мали лагідний вираз, пориста верхня губа виставала наперед, як у римлян, ніс був короткий і, може, надто м'ясистий, зуби — великі й порохняві, а ноги надзвичайних розмірів. Один з тих добродіїв, що не могли впоратися з своїми ногами, цинік і жартун, називав його поза очі "гнилим недоростком" — не так влучно,

як злісно. Одягався пан Шпінель гарно й модно — в довгий чорний сюртук і яскраво поцяткований жилет.

Він був нетовариський і ні з ким не спілкувався. Лише зрідка на нього могла найти бурхлива хвиля прихильності й любові до людей, а бувало це тоді, коли пан Шпінель впадав в естетичний екстаз, захоплений якимось гарним видовиськом — гармонією двох барв, вазою благородної форми чи горами в сяйві призахідного сонця. "Як гарно! — казав він тоді, схиливши голову набік, здійнявши плечі, широко розвівши руки й наморщивши носа.— Боже, гляньте, як гарно!" Такої миті з надміру почуттів він здатен був схопити в обійми найцеремоннішу особу, байдуже кого — чоловіка чи жінку.

На столі в нього, так, щоб кожному було видно, хто зайде до кімнати, лежала книжка, яку він написав. То був не дуже великий роман з надзвичайно дивним малюнком на обкладинці, надрукований на одному з гатунків паперу, крізь який цідять каву, шрифтом, що в ньому кожна літера скидається на готичний собор. Панна фон Остерло якось на дозвіллі прочитала роман і сказала, що він "рафінований",— в її устах це означало "смертельно нудний". Дія роману відбувалася в світських салонах, у розкішних будуарах, повних вишуканих речей — гобеленів, старовинних меблів, чудесної порцеляни, коштовних тканин і різноманітних мистецьких дрібничок. В опис цих речей було вкладено багато любові, і, читаючи його, знайомі пана Шпінеля відразу немов бачили перед собою самого автора — він морщив носа й казав: "Як гарно! Боже, гляньте, як гарно!" Але він не написав ніяких інших книжок, крім цієї, і це було дивно, бо він дуже любив писати. Більшу частину дня він просиджував у своїй кімнаті за письмовим столом і відсилав на пошту надзвичайно багато листів — майже щодня но одному або по два,— а сам, мов на сміх, отримував їх на диво рідко...

За столом пан Шпінель сидів навпроти дружини пана Клетеріана. На перший обід з їхньою участю він трохи спізнився. Зайшовши до великої їдальні на першому поверсі прибудови, він не дуже голосно привітався до всіх і сів на своє місце, після чого доктор Леандер без довгих

церемоній відрекомендував його новим пожильцям. Пан Шпінель уклонився і трохи збентежено взявся до їжі. Його великі, білі, гарної форми руки, що виглядали з дуже вузьких рукавів, орудували ножем і виделкою дещо манірно. Скоро збентеження його минулося, і він уже почав спокійно поглядати то на пана Клетеріана, то на його дружину. Пан Клетеріан також протягом обіду кілька разів звертався до нього з запитаннями й зауваженнями з приводу тутешнього клімату і розташування санаторію, його дружина мило вставляла слово чи двоє, і пан Шпінель ввічливо відповідав їм. Голос у нього був м'який і досить приємний, але говорив він з деяким зусиллям, захлинаючись, наче зуби заважали язикові.

Коли вже, вставши з-за столу, всі перейшли до вітальні й доктор Леандер побажав новим пожильцям, щоб обід пішов їм на користь і на здоров'я, дружила мини Клетеріана спитала про свого візаві:

— Як того добродія звати? Шпінеллі? Я не розчула його прізвища.

— Шпінель, а не Шпінеллі, шановна пані. Ні, він не італієць і родом тільки зі Львова, наскільки мені відомо...

— Що ви сказали? Він письменник? Чи хто? — перепитав пан Клетеріан; тримаючи руки в кишенях зручних англійських штанів, він наставив вухо й розтулим рота, як, буває, дехто робить, щоб краще чути.

— Ну, не знаю... він пише... — відповів доктор Леандер.— Здається, він видав якусь книжку, начебто роман, я справді не знаю...

Цим подвійним "не знаю" доктор Леандер, видно, хотів показати, що він не дуже високої думки про письменника і складав з себе будь-яку відповідальність за нього.

— Але ж це дуже цікаво! — мовила дружина пана Клетеріана. Вона ще ніколи не бачила живого письменника.

— Так,— ввічливо погодився доктор Леандер,— він мав певний розголос...

Більше вони про письменника не розмовляли.

Але трохи згодом, коли нові гості пішли до своїх кімнат і доктор Леандер також рушив до виходу, пан Шпінель затримав його і, в свою чергу, поцікавився:

— Як прізвище тієї пари? Я, звичайно, нічого не розчув.

— Клетеріан,— відповів пан Леандер, не зупиняючись.

— Як? — перепитав пан Шпінель.

— Клетеріан їхнє прізвище! — мовив доктор Леандер і пішов своєю дорогою. Він був таки дуже невисокої думки про письменника.

Ми вже, здається, дійшли до того, що пан Клетеріан повернувся на батьківщину? Так, він знов жив на Балтійському узбережжі, дбаючи про свої торговельні справи і про свого сина, безцеремонну, життєрадісну маленьку істоту, що коштувала матері стількох страждань і легкої хвороби дихального горла. Що ж до самої молодої матері, то вона лишилася в "Затишку", і радниця Шпац узяла на себе роль її старшої товаришки. Але це не заважало дружині пана Клетеріана перебувати в добрих стосунках і з іншими пацієнтами, наприклад, з паном Шпінелем, який, на диво всім (бо досі він ні з ким не спілкувався), зразу ж почав виявляти до неї надзвичайну послужливість і увагу і з яким вона радо гомоніла у вільні години, передбачені суворим розпорядком дня.

Він наближався до неї неймовірно обережно й шанобливо і говорив не інакше, як завбачливо притишивши голос, тож глухувата радниця Шпац здебільшого не могла розчути жодного його слова. Він навшпиньки підходив до крісла, в якому усміхаючись сиділа, ніби невагома, дружина пана Клетеріана, зупинявся за два кроки від неї, одну свою величезну ногу відставляв назад, а тулубом подавався вперед і починав розмову тихо, проникливо, трохи захлинаючись і важкувато повертаючи язика, ладен щомиті відступити й зникнути, тільки-но в неї на обличчі з'явиться хоч якась ознака втоми чи нудьги. Але їй не було нудно з паном Шпінелем; вона запрошувала його посидіти коло них з радницею, зверталася до нього з якимось запитанням, а тоді, усміхаючись, зацікавлено слухала його, бо часом він казав такі незвичайні, дивні речі, яких їй ще зроду не доводилось чути.

— А чого ви живете в "Затишку", пане Шпінель? — спитала вона.— Який курс лікування ви проходите?

— Курс лікування? — Ходжу на електризацію. Але про це навіть не варто згадувати. Я скажу вам, шановна пані, чому я тут. Через стиль.

— Он як,— мовила дружина пана Клетеріана і, спершись підборіддям на руку, обернулася до пана Шніцеля з перебільшеною зацікавленістю, — так прикидаються перед дитиною, коли хочуть, щоб вона щось розповіла.

— Так, шановна пані, "Затишок" — це чистий ампір; кажуть, що колись це був замок, літня резиденція. Це крило прибудоване пізніше, але головний корпус зберігся неторкнутим а давніх часів. Я інколи відчуваю, що просто не можу обійтися без ампіра, він тоді мені конче необхідний, щоб бути в більш-менш доброму настрої. Адже зрозуміло, що серед м'яких, зручних аж до непристойності меблів людина почуває себе не так, як серед прямих ліній цих столів, крісел і драпування... Ця ясність і твердість, ця холодна, терпка простота і стримана суворість, безперечно, додають мені самовладання й гідності, шановна пані,

надовго відновлюють мої душевні сили, внутрішньо очищають мене, морально підносять...

— Дивно,— сказала вона.— А втім, я зможу зрозуміти вас, якщо постараюсь.

Він сказав їй, що старатись не варто, і обоє засміялися. Радниця Шпац також засміялась і згодилась, що це дивно, але не сказала, що може зрозуміти його.

Вітальня в "Затишку" була велика й гарна. Високі білі двійчасті двері до сусідньої більярдної, де розважалися добродії з неслухняними ногами й інші пацієнти, стояли відчинені навстіж. З другого боку крізь засклені двері видно було терасу й сад. Збоку від дверей стояло піаніно. Був тут і оббитий зеленим сукном ломберний стіл, за яким генерал-діабетик і ще декілька чоловіків грали у віст.

Дами читали або вишивали. Опалювали вітальню залізною грубою, але погомоніти найприємніше було коло вишуканого каміна, в якому лежав штучний жар, обліплений смужками яскраво-червоного паперу.

— Рано ви любите вставати, пане Шпінель,— сказала дружина пана Клетеріана.— Я вже двічі або й тричі випадково бачила, як ви о пів на восьму ранку виходили з дому.

— Я люблю рано вставати? Ох, якраз навпаки, шановна пані. Я, бачите, рано встаю тому, що люблю довго поспати.

— Ви повинні пояснити мені це, пане Шпінель. Радниця Шпац також зажадала пояснення.

— Ну... Якщо людина любить рано вставати, то їм, по-моєму, зовсім не треба так зарані схоплюватися. Вся справа в сумлінні, шановна пані... Біда з тим сумлінням! Я і такі, як я, ціле життя тільки те й робимо, що

намагаємось обдурити своє сумління, якось перехитрувати його й дати йому хоч малесеньку радість. Ми непотрібні істоти: я і такі, як я, нам рідко випадає в житті добра година, ми завжди зранені й пригнічені почуттям своєї непотрібності! Ми ненавидимо все потрібне, знаємо, що воно нице й негарне, і захищаємо цю істину, як захищають лише вкрай необхідні істини. І все ж таки нас геть замучило сумління. Та ще й наше внутрішнє життя, наш світогляд, наш спосіб праці такі, що вони підточують наш організм, руйнують його й нищать, а це ще погіршує справу. Ну от, ми і шукаємо хоч якихось заспокійливих засобів, бо без них просто не витримали б. Дехто з нас, наприклад, відчував потребу в певному режимі, гігієнічно суворому способі життя. Рано, немилосердно рано вставати, приймати холодну ванну, гуляти по снігу... Завдяки цьому ми хоч якусь годину буваємо задоволені собою. А якби я дав собі волю, то, повірте мені, до обіду пролежав би в постелі. Коли я рано встаю, то це, властиво, лицемірство.

— Ну чому ж, пане Шпінель! Я вважаю, що це сила волі... Правда ж, пані Шпац?

Радниця погодилась, що це сила волі.

— Лицемірство чи сила волі, шановна пані,— кому яке слово більше подобається. Я схильний судити свої вчинки з такою сумною щирістю, що...

— В тім-то й річ. Ви, напевне, надто часто сумуєте.

— Так, шановна пані, я часто сумую.

Погода стояла гарна. Чисті й чіткі в тихому морозяному повітрі, яскраві, аж сліпучі, підведені синюватими тінями, біліли земля, гори, будинок і сад, а над ними здіймалося ніжно-блакитне, осяйне шатро неба, в якому, здавалося, танцювали міріади мерехтливих світлячків і блискучих кристаликів. Дружина пана Клетеріана почувала себе в ці дні

краще; вона вже не мала гарячки, майже не кашляла і Тла без особливої огиди. В сонячну морозяну погоду вона часто цілими годинами, як їй було й приписано, сиділа на терасі. Сиділа серед снігів, уся загорнута в ковдри й хутра, і з надією вдихала чисте крижане повітря, таке корисне для її горла. Інколи вона бачила в саду пана Шпінеля, також тепло вдягненого, в чоботях на хутрі, що надавали його ногам просто фантастичних розмірів. Він сторожко ступав по снігу, обережно, з якоюсь застиглою грацією тримаючи руки біля тулуба, шанобливо вітався, підходячи до тераси, підіймався на кілька східців і розпочинав розмову.

— Сьогодні, гуляючи вранці, я бачив гарну жінку... Боже, яка вона була гарна! — казав він, схиливши голову на плече й розчепіривши пальці.

— Справді, пане Шпінель? Змалюйте ж мені її!

— Ні, не можу. Це була б спотворена картина. Проходячи повз жінку, я ледве скинув на неї оком, навіть не бачив її по-справжньому. Але досить було невиразної тіні, яка майнула переді мною, щоб збудити мою уяву, і я поніс із собою її чудовий образ — Боже, який чудовий!

Вона засміялася.

— Ви завжди так дивитесь на гарних жінок, пане Шпінель?

— Авжеж, шановна пані, і це краще, аніж грубо й приземлено пасти її очима й залишатися під враженням недосконалої дійсності...

— Приземлено... Чудне слово! Справді, письменницьке слово, пане Шпінель! Але, знаєте, на мене воно справляє враження. В ньому є глибокий зміст, і я його трохи розумію. Воно будить думку про щось вільне й високе, навіть викликає неповагу до дійсності, хоч дійсність треба поважати дужче, ніж будь-що, може, навіть тільки її єдину... І я

починаю розуміти, що, крім речей реальних, відчутних на дотик, є й щось ніжніше...

— Я знаю тільки одне обличчя,— сказав він раптом незвичайно радісним, зворушеним голосом, піднісши до рівня плечей стиснуті в кулаки руки й показавши в захопленій усмішці спорохнявілі зуби.— Я знаю тільки одне обличчя, яке в житті має такі благородні риси, що було б просто гріх виправляти його уявою. Я б дивився на нього, милувався б ним не хвилинами, не годинами, а ціле своє життя, я б весь потонув у ньому й забув усе земне...

— Так, так, пане Шпінель. Але все ж таки в панни фон Остерло трохи стирчать вуха.

Він замовк і низько похилив голову. Коли він знов випростався, очі його із збентеженим, болісним виразом зупинилися на маленькій хворобливій жилці, що своїм блакитним розгалуженням дивно порушувала чистоту майже прозорого лоба.

Дивак, хтозна-який дивак! Дружина пана Клетеріана інколи думала про нього, бо в неї було дуже багато часу на роздуми. Чи то перестала діяти зміна клімату, чи з'явився якийсь інший шкідливий вплив, але здоров'я її погіршало, дихальне горло, здавалося, було не в найкращому стані, вона почувала себе кволою, стомленою, втратила апетит, часто мала гарячку; доктор Леандер най-рішучіше звелів їй дотримуватись цілковитого спокою і нічого не брати до серця. Отже, коли їй не треба було лежати, вона сиділа з радницею Шпац, мовчала і, поклавши на коліна руки з вишиванням, віддавалася всіляким думкам.

Так, він викликав у неї багато думок, той химерний пан Шпінель, і найдивовижніше було те, що думала вона не стільки про нього, скільки про себе саму; він якимось чином збудив у ній чудну, не знану їй досі цікавість до самої себе. Якось, серед розмови, він сказав:

— Загадкові все-таки істоти жінки... Знаєш це віддавна, а проте дивишся на них і не можеш надивуватися. Ось перед тобою чудесне створіння, сильфіда, запашна квітка, не дівчина, а мрія. І що ж вона робить? Іде й віддається ярмарковому борцеві чи різникові. Потім з'являється під руку з ним або навіть схиливши голову йому на плече і позирає навколо з хитрою усмішкою, ніби хоче сказати: "Будь ласка, тепер сушіть собі голови!" І ми сушимо собі голови...

До цих слів не раз верталася думками дружина пана Клетеріана.

Іншого разу, на диво радниці Шнац, між ними відбулася така розмова.

— Дозвольте вас запитати, шановна пані, хоч, може, це й нескромно: як вас звати, тобто як ваше прізвище?

— Ви ж знаєте, що моє прізвище Клетеріан, пане Шпінель!

— Гм... Це я знаю. Скоріше, заперечую це. Я, звичайно, маю на увазі ваше власне, дівоче прізвище. Будьте справедливі, шановна пані, і визнайте, що того, хто зве вас "пані Клетеріан", варто відшмагати.

Вона так щиро засміялася, що блакитна жилка в неї над бровою проступила страхітливо чітко, надавши її ніжному, милому обличчю напруженого, болісного виразу, що викликав у серці глибоку тривогу.

— Господи, ну й вигадали ж, пане Шпінель! "Відшмагати"! Хіба Клетеріан — таке жахливе прізвище?

— Так, шановна пані, я всім серцем зненавидів це прізвище, тільки-но почув його. Воно смішне й понад усяку міру негарне. І називати вас, на догоду звичаєві, прізвищем вашого чоловіка — просто варварство й підлість.

— Ну, а Екгоф? Хіба Екгоф краще? Прізвище мого батька — Екгоф.

— О, бачите! Екгоф — це вже зовсім інша річ. Навіть один великий актор мав прізвище Екгоф. Ви згадали тільки про батька. Хіба ваша мати...

— Так, моя мати померла, як я була ще малою.

— Он що. Розкажіть же мені трохи про себе, прошу вас. Та якщо вас це стомлює, то не треба. Тоді мовчіть, а я розповідатиму про Париж, як минулого разу. Але ви могли б говорити зовсім тихо, навіть пошепки, від цього ваша розповідь стане тільки ще чудеснішою... Ви народилися в Бремені? — Це запитання він вимовив майже нечутно, з таким шанобливим і значущим виразом, наче Бремен —— місто, якому немає рівних, місто, де на кожному кроці трапляються неймовірні пригоди і відкривається прихована краса, а всі народжені в ньому несуть на собі печать якоїсь таємничої вищості.

— Так, уявіть собі! — мимоволі сказала вона.— Я з Бремена.

— Я колись був там,— задумливо мовив він.

— Боже мій, ви й там були? Ви, пане Шпінель, мабуть, бачили геть усе — від Туніса аж до Шпіцберген"!

— Так, я колись був там,— повторив він.— Лише кілька годин, увечері. Я пам'ятаю старовинну вузеньку вулицю, над стрімкими дахами якої криво й чудно висів місяць. Потім я був ще в пивниці, де тхнуло пивом і цвіллю. В мене аж серце щемить від цього спогаду...

— Справді? Де ж це могло бути? Так, я теж народилася в такому сірому будинку із стрімким дахом, у старому купецькому будинку з лунким вестибюлем і білою полакованою галереєю.

— То ваш батько купець? — спитав він, на хвилю завагавшись.

— Так. Але, крім того, ще й митець. І, мабуть, насамперед митець.

— Ах, он як! І в якій же царині?

— Він грає на скрипці... Але це ще нічого не означає. Важливо, як він грає, пане Шпінель! Деякі речі він грав так, що я кожного разу плакала, слухаючи його. Ніщо в житті не викликало в мене таких пекучих сліз! Ви не повірите...

— Я вірю! Ох, ще й як вірю!.. Скажіть мені, шановна пані, ваш рід, мабуть, старовинний? Напевне, вже не одне покоління жило, працювало й попрощалося зі світом у тому сірому будинку зі стрімким дахом?

— Так... А чому, власне, ви питаєте?

— Бо часто буває, що рід з практичними, міщанськими, тверезими традиціями наприкінці своїх днів ще раз спалахує в мистецтві.

— Хіба? Так, щодо мого батька, то він напевне більший митець, аніж багато хто з тих, що називають себе так і живуть зі своєї слави. А я тільки трохи граю на роялі. Тепер вони заборонили мені грати, але тоді, вдома, я ще грала. Ми грали вдвох з батьком... Авжеж, я люблю згадувати ті роки, особливо сад, наш сад за будинком. Він був страшенно занедбаний, зарослий, захищений потрісканим, замшілим муром; але якраз це й додавало йому великого чару. Посередині був водограй, оточений густим кільцем півників. Улітку я, бувало, цілі години проводила там з товаришками. Ми сиділи на складаних стільчиках навколо водограю...

— Як гарно! — мовив пан Шпінель і звів плечі.— Ви сиділи й співали?

— Ні, ми здебільшого плели.

— І все-таки... Все-таки...

— Так, ми плели й балакали собі, шість моїх товаришок і я...

— Як гарно! Боже, послухайте, як гарно! — вигукнув пан Шпінель, і обличчя його скривилося.

— Що ж тут такого гарного, пане Шпінель?

— О, те, що, крім вас, там було ще шестеро дівчат, що ви не входили в це число, а були ніби королевою над ними... Ви вирізнялися серед своїх шести товаришок. У косах у вас сяяла маленька золота корона, невидима, але знаменна...

— Не вигадуйте, яка там корона...

— І все-таки вона сяяла, хоч і незримо, я побачив би її, ясно побачив би її у ваших косах, якби тієї години непомічений стояв у заростях...

— Бог його знає, що б ви побачили. Але вас там не було, зате одного дня з-за кущів разом з моїм батьком вийшов мій теперішній чоловік. Боюсь, що вони навіть чули дещо з наших балачок...

— Отже, ви там познайомилися зі своїм чоловіком, шановна пані?

— Так, я там з ним познайомилась! — мовила вона голосно й весело, і, коли всміхнулася, над бровою в неї дивно й напружено проступила ніжно-блакитна жилка.— Він, бачте, приїхав до мого батька в справах. Другого дня його запросили на обід, а ще через три дні він попросив моєї руки.

— Справді? Все відбулося так швидко?

— Авжеж... Тобто відтоді події вже розвивались трохи повільніше. Мій батько, щоб ви знали, зовсім но хотів віддавати мене заміж і лишив собі довгий термін на роздуми. По-перше, йому дуже не хотілося підпускати мене від себе, а крім того, він мав ще й Інші міркування. Але...

— Але що?

— Але якраз мені хотілося вийти заміж,— усміхнулася вона, і блакитна жилка знов надала її милому обличчю сумного, хворобливого виразу.

— Ага, ви хотіли вийти заміж.

— Так, і, як бачите, виявила досить тверду волю...

— Авжеж, бачу.

— Тож батькові, врешті, довелось поступитися.

— І ви покинули його самого і його скрипку, покинули старий дім, зарослий садок, водограй, шістьох своїх товаришок і поїхали з паном Клетеріаном.

— І поїхала... Ну й дивно ж ви висловлюєтесь, пане Шпінель! Майже по-біблійному! Так, я покинула все це, бо така воля природи.

— Авжеж, мабуть, така її воля.

— А крім того, йшлося ж про моє щастя.

— Звичайно. І сподіване щастя прийшло...

— Воно прийшло тієї хвилини, пане Шпінель, коли мені вперше принесли маленького Антона, нашого Антона, і він закричав, скільки було духу в його маленьких здорових легенях, такий міцний і здоровий...

— Ви вже не вперше говорите мені про здоров'я свого малого Антона, шановна пані. Він, мабуть, на диво здоровий хлопчик?

— Так. І до смішного схожий на мого чоловіка!

— Ага! Ось як усе було. І тепер ваше прізвище вже не Екгоф, а зовсім інше, і ви маєте маленького, здорового Антона, і з вашим дихальним горлом не все гаразд.

— Так. А ви надзвичайно загадкова людина, пане Шпінель, це таки правда...

— Їй же богу, правда! — докинула радниця Шпиц, що, звичайно, теж сиділа біля них.

І ця розмова також не раз зринала в пам'яті дружини пана Клетеріана. Хоч наче нічого важливого не було сказано, а все ж за цими словами стояло щось таке, що давало поживу для її роздумів про своє життя. Може, це й був той шкідливий вплив, який почав її підточувати? Вона ще дужче занепала на силі, часто в неї з'являлася гарячка, тихе палахкотіння, в яке вона поринала з почуттям лагідного піднесення і яке залишало по собі задумливий, бундючний, самовдоволений, трохи ображений настрій. Коли вона не лежала в постелі і пан Шпінель з неймовірною обережністю підступав до неї, зупинявся за два кроки, одну свою величезну ногу відставивши назад, а тулубом подавшись уперед, і починав говорити шанобливо-приглушеним голосом, наче в несміливому захваті обережно підносив її вгору й садовив на хмару, куди не досягне жоден земний звук і жодне земне почуття, вона згадувала, яким тоном вимовляв свою звичну фразу пан Клетеріан: "Не

поспішай, Габріело, take care, серце моє, не розтуляй рота!",— ніби когось міцно й доброзичливо поплескував по плечі. Але вона зразу ж відганяла від себе цей спогад, щоб, відчуваючи кволість і піднесення, лежати на хмарі, яку їй послужливо розстеляв пан Шпінель.

Одного дня вона раптом повернулася до розмови про своє походження і свою молодість.

— Отже, пане Шпінель, ви справді побачили б корону? — мовила вона.

І хоч розмовляли вони про це тижнів два тому, він зразу зрозумів, про що йдеться, і почав схвильовано запевняти її, що тоді, біля водограю, де вона сиділа серед шістьох своїх товаришок, він неодмінно побачив би, як виблискує, сяє в її косах не видима нікому невеличка корона.

Через кілька днів хтось із пацієнтів спитав її з ввічливості, як почуває себе маленький Антон. Вона кинула швидкий погляд на пана Шпінеля, що стояв неподалік, і трохи знуджено відповіла:

— Дякую, а як же йому почувати себе? У нього і в мого чоловіка все гаразд.

Наприкінці лютого, одного морозяного дня, ще яснішого й кращого за попередні, в "Затишку" зчинилась весела метушня. Хворі на серце розмовляли так жваво, що в них аж щоки рожевіли, ге-нерал-діабетик наспівував, як хлопчак, а добродії з неслухняними ногами розгулялися, мов діти. Що ж сталося? Дуже важлива подія: пожильці санаторію мали всі разом поїхати в гори, кількома саньми, під ляскіт батогів і дзеленчання дзвоників. Доктор Леандер вирішив таким чином розважити своїх пацієнтів.

Звичайно, "тяжкі" мусили залишатися вдома. Бідолашні "тяжкі"! Решта хворих по-змовницькому кивали одне одному, домовляючись нічого не казати їм про свій задум: адже так приємно, коли можеш виявити комусь співчуття й показати свою уважність. Проте дома лишилися й декотрі з тих, хто міг спокійно взяти участь у прогулянці. Що стосується панни фон Остерло, то її легко було зрозуміти. Людина, обтяжена стількома обов'язками, не може дозволити собі такої розкоші, як катання на санях. Господарство санаторію рішуче вимагало її присутності; одне слово, вона лишилася в "Затишку". Але всім було прикро, що дружина пана Клетеріана також не захотіла нікуди їхати. Дарма переконував її доктор Леандер, що свіже повітря буде їй корисне; вона запевняла, що не має настрою кататися, що в неї мігрень, що вона себе погано почуває, і, кінець кінцем, довелось дати їй спокій. А згадуваний цинік і жартун дістав, таким чином, привід зауважити:

— Ось побачите, що тепер і гнилий недоросток не поїде.

Виявилось, що він мав рацію: пан Шпінель заявив, що він сьогодні після обіду хоче попрацювати,— він дуже любив означати свою сумнівну діяльність словом "працювати". А втім, його відмова нікого не зажурила, і так само легко всі змирилися з тим, що радниця Шпац теж вирішила залишитися з своєю молодшою товаришкою, бо, мовляв, її вгойдує їзда.

Зразу після обіду, який сьогодні був перенесений на дванадцяту годину, до "Затишку" під'їхали сани, і пожильці, тепло вдягнені, зацікавлені й схвильовані, рушили до них через сад. Дружина пана Клетеріана стояла з радницею Шпац біля засклених дверей, що вели на терасу, а пан Шпінель — біля вікна в своїй кімнаті, і дивилися на тих, що від'їздили. Вони бачили, як серед жартів і сміху відбувалися маленькі сутички за кращі місця, як панна фон Остерло, з боа на шиї, бігала від саней до саней і засовувала під сидіння кошики з їжею, як доктор Леандер, у хутряній шапці, насунутій на чоло, ще раз обвів поглядом усю процесію, блиснувши окулярами, потім сів і дав знак від'їздити... Коні рвонули з місця, декотрі дами заверещали і впали на спинки сидінь, задзеленчали дзвоники, заляскали батоги з короткими пужалнами, і їхні

довгі ремінці потяглися по снігу за полозками. Панна фон Остерло стояла на дорозі і махала хусточкою, аж поки сани зникли за поворотом і веселий гомін завмер удалині. Потім вона садом подалася назад до будинку, щоб негайно взятись до своїх обов'язків, обидві дами відійшли від засклених дверей, і майже одночасно з ними покинув свій спостережний пункт пан Шніпель.

У санаторії запала тиша. Тих, що поїхали на прогулянку, годі було сподіватися раніше, ніж увечері. "Тяжкі" лежали по своїх кімнатах і страждали. Дружина пана Клетеріана і її старша товаришка трохи погуляли й вернулися кожна до себе. Пан Шніпель також сидів у своїй кімнаті і робив те, що й завжди. О четвертій дамам принесли по півлітра молока, а пан Шпінель отримав свій ріденький чай. Невдовзі після того дружина пана Клетеріана постукала в стіну, що відділяла її кімнату від кімнати радниці Шпац, і сказала:

— Може, зійдемо до вітальні, пані Шпац? Мені вже набридло тут сидіти.

— Зараз, люба моя! — відповіла радниця,— я тільки, з вашого дозволу, взуюся. Бо я, знаєте, трохи була лягла.

Вітальня, звичайно, була порожня. Дами посідали біля каміна. Радниця Шпац почала вишивати квіти на канві, дружина пана Клетеріана також кілька разів стьобнула голкою, тоді опустила шитво на коліна і, спершись на бильце крісла, замріяно задивилась кудись у порожнечу. Нарешті вона зробила якесь зауваження, для якого не варто було навіть розтуляти рота; та оскільки радниця Шпац перепитала: "Що ви сказали?" — то їй, на свій сором, довелося повторити всю фразу. Радниця Шпац ще раз перепитала:

— Що ви сказали?

Але тієї миті з передпокою почулася чиясь хода, двері відчинилися — і в них з'явився пан Шпінель.

— Я не буду вам заважати? — запитав він лагідним голосом, ще не переступивши порога; він дивився тільки на дружину пана Клетеріана, якось плавно подавшись уперед тулубом, ніби ширяв у повітрі.

— Ну чому ж? — відповіла молода жінка.— По-перше, ця кімната призначена бути відкритою гаванню, а по-друге, чим же ви нам заважали б? Я певна, що вже набридла пані радниці...

На це він нічого не сказав, тільки всміхнувся, показавши свої спорохнявілі зуби, і, ніби спутаний, відчуваючи на собі погляди дам, підійшов до заселених дверей; там він зупинився й виглянув надвір, досить неввічливо стоячи до дам спиною. Потім трохи обернувся до них і сказав, так само дивлячись у садок:

— Сонце сховалося. Небо непомітно затягло хмарами. Починає вже темніти.

— Ай справді, на все ніби лягла тінь,—озвалася дружина пана Клетеріана.— Схоже на те, що наших гуляк захопить сніговиця. Вчора в цей час був ще ясний день, а тепер уже смеркає.

— Ах,— мовив він,— після всіх цих надмірно яскравих тижнів темрява навіть приємна. Я просто вдячний сонцю, яке з набридливою щедрістю осяває і гарне, і нице, що воно, нарешті, трохи сховалося.

— Невже ви не любите сонця, пане Шпінель?

— Я ж не художник... Без сонця людина більше схильна заглиблюватися в себе. Небо вкрите суцільними сіро-білими хмарами. Може, це означає, що завтра буде відлига. Між іншим, я б ваві не радив, шановна пані, в сутінках напружувати очі над вишиванням.

— О, не турбуйтесь, я й сама вже кинула. Але що ж нам робити в такий час?

Пан Шпінель сів на стільчик біля піаніно і сперся на нього рукою.

— Музика... — сказав він,— якби хоч трохи послухати музики! Тут тільки часом англійські діти співають коротенькі nigger songs1, і це все.

— А вчора надвечір панна фон Остерло нашвидкуруч зіграла "Монастирські дзвони",— зауважила дружина пана Клегеріана.

— Але ж ви граєте, шановна пані,— благально мовив він і підвівся.— Ви ж колись щодня грали з своїм батьком.

— Так, пане Шпінель, але знаєте, коли це було? Ще в часи водограю...

— Заграйте сьогодні! — попросив він.— Лише кілька тактів, один-єдиний раз! Якби ви знали, як я зголоднів за музикою...

— Наш домашній лікар і доктор Леандер також рішуче заборонили мені грати, пане Шпінель.

— Але ж їх тут немає — ні того, ні того! Ми вільні... Ви вільні, шановна пані! Лише кілька акордів...

— Ні, пане Шпінель, нічого не вийде. Ви від мене хтозна-яких див сподіваєтесь! А я все забула, повірте мені. Напам'ять майже нічого не знаю.

— О, то заграйте це своє "майже нічого"! А крім того, тут повно нот, ось вони лежать на піаніно. Ні, це все не те. Та ось є Шопен...

— Шопен?

— Так, ноктюрни. Треба тільки засвітити свічки...

— Не думайте, що я буду грати, пане Шпінель! Мені не можна. Ану як це мені зашкодить?

Пан Шпінель замовк. Він стояв, опустивши руки, між двома свічками, що горіли на піаніно, сивий, безбородий, з нечіткими рисами обличчя і з величезними ногами, у довгому чорному сюртуку.

— Ну добре, я більше не проситиму,— нарешті тихо сказав він.— Якщо ви боїтесь, що вам зашкодить, шановна пані, то хай мовчить, хай буде мертва краса, яка б могла заспівати під вашими пальцями. Ви не завжди були такі розважні; принаймні не тоді, коли, навпаки, не треба було відмовлятись від краси. Залишаючи водограй, скидаючи золоту корону, ви не дбали про своє здоров'я і виявили куди більше рішучості й волі... Послухайте,— мовив він, помовчавши, і голос його став ще тихіший,— якщо ви тепер сядете тут і заграєте, як у ті часи, коли батько стояв біля вас і звуки його скрипки викликали у вас сльози... то може статися, що маленька золота корона знов незримо засяє у ваших косах...

— Справді? — спитала вона і всміхнулася. Голос раптом зрадив її, і це слово вона вимовила хрипко, майже нечутно. Тоді кашлянула й спитала: — То таки ноктюрни Шопена?

— Звичайно. Ноти розгорнуті, все готове.

— Ну, то боже поможи, я зіграю один,— сказала вона.— Але тільки один, чуєте? Та вам і самим більше не захочеться.

Вона підвелася, відклала вишивання й підійшла до піаніно. Сівши на стільчик, на якому лежало кілька томів нот, вона поставила свічники

ближче й почала перегортати аркуші. Пан Шпінель підсунув стільця і сів поряд з нею, немов учитель музики.

Вона заграла ноктюрн мі-бемоль-мажор, опус 9, номер 2. Хоч вона справді трохи відвикла грати, а проте відчувалося, що колись її виконання було просто мистецьке. Інструмент був досить поганенький, але вона з перших же тактів з непомильним смаком відчула, що з нього можна взяти. Вона мала якусь нервову схильність до складних відтінків звуку, а незвичайна, майже фантастична рухливість ритму ноктюрна справляла їй щиру радість. Удар у неї був сильний і водночас м'який. Під її пальцями мелодія виливала всю свою красу до останку, і кожну її частину зі стриманою грацією супроводжував акомпанемент.

Вона була вдягнена так само, як і того дня, коли приїхала до санаторію: в темний, покритий накладними оксамитовими візерунками корсет з товстого сукна, на тлі якого голова й руки здавались незвичайно тендітними, якимись неземними. Вираз обличчя під час гри в неї не мінявся, але обрис губ, здавалося, став ще чіткіший і поглибились тіні в кутиках очей. Скінчивши грати, вона склала руки на колінах, не підводячи очей від нот. Пан Шпінель не вимовив жодного слова й не ворухнувся.

Вона зіграла ще один ноктюрн, потім другий, третій. Нарешті вона підвелася — але тільки для того, щоб пошукати зверху на піаніно ще якихось нот.

Панові Шпінелю спало на думку переглянути томи в чорних оправах, що лежали на стільчику. Раптом він вигукнув щось незрозуміле, і його великі білі руки почали гарячково гортати одну з тих забутих книжок.

— Не може бути І... Ні, це неправда І..— мовив він,— А все ж таки я не помиляюся!.. Знаєте, що це?.. Що тут лежало?.. Що в мене в руках?..

— А що,— спитала вона.

Він мовчки показав їй титульну сторінку й опустив книжку. Він зблід, як полотно, губи в нього тремтіли.

— Справді? Як він сюди попав? Ану дайте,— просто сказала вона, поставила ноти на пюпітр, сіла, і за мить тишу сколихнули перші звуки.

Він сидів біля неї, подавшись уперед, стиснувши руки між коліньми й похиливши голову. Вона зіграла початок надмірно, до болю повільно, так розтягуючи паузи між окремими фігурами, що серце стискала тривога. Тихим несміливим запитанням прозвучав тужний мотив, самітний голос, що блукав серед ночі. Чекання й тиша. Аж ось почулася відповідь: такий самий боязкий і самітний голос, тільки дзвінкіший, ніжніший. Знов мовчанка. Потім приглушеним, чудесним сфорцато, в якому було і піднесення, і блаженний спалах пристрасті, ввірвався любовний мотив, метнувся вгору, захоплено досяг верховіття, завмер у солодкому сплетінні і, звільнившись, почав опускатися вниз, а там мелодію підхопили віолончелі і низькими голосами заспівали про тяжке, болісне блаженство...

Не без успіху піаністка спробувала відтворити на жалюгідному інструменті гру оркестру. Стрімке наростання скрипкових пасажів було віддане з неймовірною точністю. Вона грала в побожному захваті, сліпо вірячи кожному образові й підносячи кожну деталь так само покірно й підкреслено, як священик підносить святі дари. Що тут відбувалося? Дві сили, дві замріяні істоти в муках і блаженстві рвались одне до одного, нестямно обіймалися, охоплені шаленим прагненням вічного й досконалого... Вступ спалахнув і згас. Вона зупинилася на тому місці, де розсувається завіса, і мовчки задивилася в ноти.

Тим часом радниця Шпац знудилася вже до такої міри, коли людина втрачає свій образ, очі її вилазять з орбіт і на обличчі з'являється страхітливий вираз, наче в мерця. Крім того, ця музика подіяла на її шлункові нерви, паралізувала її вражений диспепсією організм, і радниця боялась, щоб не почалися спазми шлунка.

— Я мушу піти до себе,— сказала вона кволим голосом.— На все добре вам, я скоро вернуся...

І вона пішла. В кімнаті посутеніло. Крізь скло було видно, як на терасу тихо падав густий сніг. Свічки світили нерівно й тьмяно.

— Друга дія,— прошепотів він.

Вона перегорнула кілька сторінок і почала другу дію.

Звуки рога завмерли вдалині. Чи, може, це шелест листя? Або тихе дзюрчання струмка? Ніч розлила тишу над будинком і гаєм, ніякі благання, ніякі застереження нездатні вже стримати сили пристрасті. Священне таїнство відбулося. Світильник погас1, в якомусь дивному, раптово приглушеному тембрі забринів мотив смерті, і пристрасть у гарячковому нетерпінні замаяла своїм білим покривалом назустріч коханому, що з розгорненими обіймами наближався до неї крізь темряву.

О бурхлива, невситима радосте поєднання у вічності, по той бік земного! Звільнившись від болісних помилок, від пут простору й часу, ти і я, твоє і моє, злилися для високого блаженства. Підступній примарі дня вдалося розлучити їх, але його хвалькувата брехня не змогла обдурити тих, хто бачить уночі, хто прозрів завдяки чарівному зіллю. У того, хто очима кохання побачив ніч смерті і її солодку таємницю, в божевіллі світла лишилось єдине бажання — туга за священною ніччю, вічною істинною ніччю, яка з'єднує дві душі в одну...

1 Світильник погас...— Одна з ремінісценцій із опери Р. Вагнера "Трістан

0 ноче кохання, опустися ж на них, дай їм забуття, якого вони так прагнуть, огорни їх своїм блаженством, забери їх із світу брехні й розлуки! Глянь, останній світильник погас! Думка і мрія потонули в

священних сутінках, що звільняють від світу, від мук божевілля. Навіть тоді, коли примара дня зблякне, коли від захвату згаснуть твої очі, станеться те, чого позбавляло мене облудне світло дня, те, що воно протиставляло моїй пристрасті, обдурюючи її і прирікаючи на невситиму муку,— навіть тоді (о диво звершення!),навіть тоді я — це світ. І слідом за похмурими застереженнями Брангени1 знялися голоси скрипок, вище за всякий розум.

— Я не все розумію, пане Шпінель, багато про що тільки здогадуюся. Що це означає: "Навіть тоді я — це світ"?

Він пояснив їй, тихо й коротко.

— Он як. Як же вийшло, що ви так гарно розумієте це, а не можете заграти?

Дивно, але він не витримав цього невинного запитання. Він почервонів, заломив руки і ніби осів разом із стільцем.

— Таке рідко буває,— сказав він нарешті з мукою.— Ні, ні, грати я не вмію. Грайте ж.

1 вони знов поринули в п'янкі мелодії містерії. Хіба любов помирає? Любов Трістана?2 Любов твоєї і моєї Ізольди? О, вона вічна, хай смерть не зазіхає на неї! Та й що може померти в нас, як не те, що нам заважає, що облудно розділяє тих, які злилися в одне? Любов звела їх у солодку єдність, смерть розірвала її, та хіба може бути для кожного з них інша смерть, аніж жити своїм власним життям? І таємничий дует з'єднав їх у безіменній надії на смерть у коханні, на вічні нерозривні обійми в чарівному царстві ночі. Солодка ноче! Вічна ноче кохання! Всеосяжна країно блаженства! Хіба я: може той, хто мріє тебе побачити, не лякатись пробудження, що поверне його в пустелю дня? Прожени страх, люба смерте! Звільни від муки пробудження тих, хто тужить за тобою! О нестримний урагане ритмів! О хроматична хвиле захвату від

метафізичного пізнання! Як затримати, як зберегти це блаженство, далеке від мук розлучення, що несе з собою світло дня? Лагідна жага без брехні і страху, величне згасання без болю, блаженний перехід у безмежне! Ти — Ізольда, я — Трістан, немає більше Трістана — немає й Ізольди...

Рантом сталося щось страшне. Молода жінка кинула грати і, провівши рукою по очах, почала вдивлятися в темряву. Пай Шпінель рвучко обернувся на стільці. Двері ззаду, що вели в коридор, відчинилися, і до вітальні зайшла темна постать, спираючись на руку Другої, такої ж, як вона. Це була одна з пацієнток "Затишку", що теж не могла поїхати на прогулянку і цього вечора, як завжди, вирушила в свій інстинктивний, сумний обхід, хвора, яка народила дев'ятнадцятеро дітей і вже нездатна була ні про що думати, пасторша Геленраух у супроводі своєї доглядачки. Не підводячи очей, вона обережною, непевною ходою перейшла вітальню і зникла в протилежних дверях — німа, заклякла, позбавлена мети і глузду. Запала тиша.

— Це пасторша Геленраух,— сказав пан Шпінель.

— Так, це бідолашна Геленраух,— мовила дружина пана Клетеріана.

Потім вона погортала ноти й зіграла фінал, смерть Ізольди.

Які бліді, як чітко окреслені були в неї губи і як поглибились тіні в кутиках її очей! І чим дужче вона напружувалась, тим виразніше проступала на прозорому лобі, над самою бровою, тривожна блакитна жилка. Під її руками наростала нечувана хвиля звуків, яку урвало майже блюзнірське піаніссімо, ніби ґрунт вислизнув з-під ніг і все поринуло в незглибиму жагу. Безмежна втіха великого звершення прозвучала, повторилася, оглушливий прибій безмежного вдоволення невситимо набігав знов і знов, відкочувався, міняв форму, здавалося, що зараз він зовсім завмре; та ось він ще раз вплів у свою гармонію мотив палкої туги, нарешті відітхнув і завмер, відзвучав, відбринів. Глибока тиша.

Обоє, схиливши набік голови, почали прислухатися.

— Це дзвоники,— сказала вона.

— Вертаються сани,— сказав він.— Я йду.

Він підвівся і перейшов через кімнату. Біля дверей він спинивсь, обернувся і якусь мить постояв, збентежено переступаючи з ноги на ногу. А потім вийшло так, що він за п'ятнадцять чи двадцять кроків від неї мовчки опустився навколішки. Поли його довгого сюртука розстелилися по підлозі. Руки він молитовно склав біля уст, плечі тремтіли.

Вона сиділа спиною до піаніно, опустивши руки на коліна, подавшись уперед, і дивилась на нього. На обличчі в неї блукала якась невиразна, сумна усмішка, а очі вдивлялися в сутінок так пильно й напружено, що, здавалось, ось-ось вискочать з орбіт.

Здалеку все виразніше долинало дзеленчання дзвоників, ляск батогів і часом людські голоси.

Прогулянка на санях, про яку ще довго гомоніли в санаторії, відбулася двадцять шостого лютого. Двадцять сьомого лютого почалася відлига, все тануло, капало, хлюпало, текло. Дружина пана Клетеріана почувала себе чудово. Двадцять восьмого лютого в неї сталась кровотеча... О, зовсім невеличка, але все-таки кровотеча. Одночасно на неї напала кволість, така, як ніколи досі, і вона злягла.

Доктор Леандер оглянув її; вираз обличчя в нього був незворушно-холодний. Потім, згідно з вимогами науки, приписав їй шматочки криги, морфій і неодмінний спокій. До речі, через своє перевантаження він другого дня передав нагляд за хворою докторові Мюллеру, і той перебрав його на себе з усією покірністю, якої вимагали від нього обов'язок і контракт. Скромна й непомітна діяльність цього тихого,

блідого, непоказного, сумного чоловіка була присвячена або майже здоровим, або безнадійно хворим.

Найперше він заявив, що розлука подружжя Клетеріанів надто затяглася і було б дуже бажано, щоб пан Клетеріан, якщо тільки дозволить стан його квітучої фірми, ще раз відвідав "Затишок". Треба йому написати чи, може, дати коротеньку телеграму... і, звичайно, він ощасливить молоду матір і додасть їй сили, коли привезе з собою маленького Антона,— вже не кажучи про те, що лікарям буде просто цікаво познайомитися з тією на диво здоровою дитиною.

І ось маєте: пан Клетеріан з'явився в "Затишку". Він отримав телеграму доктора Мюллера і приїхав з Балтійського узбережжя. Злізши з екіпажа, він найперше замовив кави з булочками. На вигляд він був дуже спантеличений.

— У чім річ, добродію? — спитав він.— Чого мене викликали до неї?

— Тому, що дуже бажано,— відповів доктор Мюллер,— щоб ви тепер були поблизу своєї дружини.

— Бажано... Бажано... Але чи й необхідно? Я не можу розкидатися грошима, добродію, часи тепер не ті, та й залізниця дорого коштує. Хіба не можна було обійтись без цього? Я б нічого не сказав, якби, наприклад, у неї були хворі легені; але ж, хвалити бога, це тільки дихальне горло...

— Пане Клетеріан,— лагідно мовив доктор Мюллер,— по-перше, дихальне горло — дуже важливий орган...

Він зовсім даремне сказав "по-перше", бо ніякого "по-друге" додати не зміг.

Одночасно з паном Клетеріаном до "Затишку" прибула пишна особа в картатому вбранні, вся в багреці й золоті. Це вона носила на руках Антона Клетеріана-молодшого, маленького, здорового Антона. Так, він теж був тут, і всім довелося визнати, що він справді на диво здоровий. Рожевощокий, білолиций, чистенький, одягнений у свіже вбрання, годований і напаханий, він сидів на голій червоній руці своєї обшитої галунами няньки, поглинав величезну кількість молока й січеного м'яса і давав волю своїм інстинктам.

Письменник Шпінель з вікна своєї кімнати бачив, як приїхав малий Клетеріан. Коли хлопця несли від екіпажа до будинку, він провів його дивним поглядом: якимось каламутним і водночас пронизливим, а потім довго ще сидів непорушно, з тим самим виразом на обличчі.

Відтоді він якомога уникав зустрічі з Аптоном Клетеріаном-молодшим.

Пан Шпінель сидів у своїй кімнаті й "працював".

Кімната була така ж, як і кожна в "Затишку": старомодна, проста й вишукана. Масивний комод був оздоблений металевими лев'ячими головами. Високе люстро було не суцільне, а складалося з багатьох квадратиків в олов'яній оправі, синюватий полакований паркет, не застелений килимом, чіткими віддзеркаленнями подовжував міцні ніжки меблів. Біля вікна, яке романіст запнув жовтою завісою, мабуть, для того, щоб легше зосередитись, стояв великий письмовий стіл.

Пан Шпінель схилився в жовтуватому сутінку над дошкою секретера й писав, писав один із тих численних листів, які він щотижня відсилав на пошту і на які, хоч як це смішно, здебільшого не отримував відповіді. Перед ним лежав великий аркуш цупкого паперу, в лівому верхньому кутку якого під химерно намальованим пейзажем було надруковано новомодними літерами: "Детлеф Шпінель". Письмо в нього було дрібне, старанне, надзвичайно чисте.

"Шановний пане! — виводив він.— Я пишу Вам ці рядки, бо інакше не можу, бо те, що я маю Вам сказати, переповнює мене, мучить, змушує моє серце тремтіти, слова ринуть на мене таким навальним потоком, що я б задихнувся від них, якби не вилив їх Вам у цьому листі..."

Правду казати, "навальний потік" анітрохи не відповідав дійсності, і бог його святий знає, які марнославні міркування спонукали пана Шпінеля вдатись до цього образу. Слова начебто аж ніяк не ринули на нього потоком; для професійного письменника він писав страшенно повільно, і, глянувши на нього, можна було подумати, що письменник — це людина, якій писати важче, ніж іншим смертним.

Втупивши очі в порожнечу перед собою, він з чверть години крутив двома пальцями одну з тих химерних волосинок, що росли в нього на щоці, і в листі його не додалося жодного рядка, потім написав кілька вишуканих слів і знов застряг. З іншого боку треба визнати, що лист, який нарешті вийшов-таки з-під його пера, справляв враження написаного легко й жваво, хоч зміст його був дивний, сумнівний і часом навіть незрозумілий.

"Я відчуваю пекучу потребу,— писав він далі,— примусити й Вас побачити те, що бачу я, що осі, уже кілька тижнів стоїть перед моїми очима незгасним видивом, побачити моїми очима і в тому освітленні, яким його бачу своїм внутрішнім зором я. Я звик скорятися силі, яка велить мені незабутніми, полум'яними, правильно поставленими на своє місце словами виливати світові свої переживання. Тому вислухайте мене.

Я хочу тільки сказати, що було і що є, тільки розповісти коротеньку історію, невимовно обурливу історію, розповісти без коментарів, звинувачень і скарг, лише своїми словами. Це історія Габріели Екгоф, шановний пане, історія жінки, яку Ви називаєте своєю... То знайте ж: Ви були її чоловіком, та тільки завдяки мені, завдяки моєму слову, вона стане у Вашому житті подією.

Чи Ви пам'ятаєте садок, шановний пане, старий, занедбаний садок за сірим патриціанським будинком? У розколинах давнього муру, що оточував ті сонні хащі, поріс мох. Чи пам'ятаєте Ви водограй посеред садка? Над старим басейном схилились лілові лілеї, і білий струмінь води з таємничим плюскотом спадав на потріскане каміння. Кінчався літній день.

Семеро дівчат сиділи навколо водограю, але в коси сьомої, першої і єдиної, призахідне сонце, здавалося, потай вплело мерехтливий знак неземної величі. Її очі були мов лякливі мрії, проте чисті уста її усміхалися...

Дівчата співали... Їхні вузенькі обличчя звернені були до верхівки струменя, де він, стомлений, благородним вигином завертав донизу, і їхні тихі дзвінкі голоси бриніли в лад його вишуканому танкові. Може, дівчата співали, обхопивши коліна тендітними руками...

Чи Ви пам'ятаєте цю картину, шановний пане? Чи Ви бачили її? Ні, не бачили. Не ті у Вас були очі, не ті вуха, щоб сприйняти чистий чар їхньої мелодії. Чи бачили Ви цю картину? Вам треба було затамувати віддих, приглушити стукіт свого серця. Треба було піти звідти, піти в життя, в своє життя, і до кінця своїх днів, як недоторкані, дорогі святощі, берегти в душі те, що Ви побачили. А що зробили Ви?

Ця картина була кінцем, шановний пане; нащо ж Ви прийшли і зруйнували її, щоб продовжити в банальності і в огидних муках? То був зворушливий, мирний апофеоз, забарвлений вечірнім світлом занепаду, розпаду і згасання. Давній рід, надто вже стомлений і надто благородний, щоб жити і діяти, доходить кінця свого шляху, і останнє, чим він виявляє себе,— це звуки музики, кілька тактів на скрипці, сповнених мудрого смутку приречених... Чи Ви бачили очі, на які від тих звуків набігали сльози? Може, душі шести її товаришок належали життю; але душа їхньої посестри-володарки належала красі і смерті.

Ви бачили її, ту красу смерті, дивились на неї і, дивлячись, жадали її. Її зворушлива святість не викликала у Вашому серці ані сліду побожної пошани чи страху. Для Вас мало було дивитися на неї, Вам треба було оволодіти нею, скористатись нею, споганити її... Яку ж чудесну здобич Ви собі вибрали! Ви гурман, шановний добродію, плебей-гурман, мужлай зі смаком.

Прошу Вас мати на увазі, що я зовсім не хочу образити Вас. Те, що я кажу,— не лайка, а формула, проста психологічна формула для визначення Вашої простої, з літературного погляду зовсім не цікавої особистості, і коли я виповідаю її, то тільки з бажання хоч трохи пояснити Вам Ваші вчинки і Вашу сутність; такий уже мій неминучий обов'язок у цьому світі — називати речі своїми іменами, змушувати їх говорити, пояснювати неусвідомлене. Світ повен тих, кого я зву "неусвідомленими типами", і я їх не зношу, всіх цих неусвідомлених типів! Я не зношу все це тупе, темне, не-усвідомлене життя-буття, мене дратує цей світ наївності навколо мене! Мене мучить непереборна потреба скільки стане сили моєї пояснювати, висловлювати, доводити до свідомості все те буття, що мене оточує, і мені байдуже, чи я цим допоможу комусь, чи стану йому на перешкоді, чи принесу втіху й полегшення, чи завдам болю.

Ви, шановний пане, як я вже сказав,— плебей-гурман, мужлай зі смаком, людина грубої конституції, що стоїть на дуже низькому ступені розвитку. Багатство і сидячий спосіб життя довели Вашу нервову систему до такого раптового, неприродного, варварського розкладу, що у Вас виникла потреба в якихось хтиво вишуканих насолодах. Дуже можливо, що, надумавши заволодіти Габріелою Екгоф, Ви мимоволі плямкнули, немов побачили чудовий суп або якусь рідкісну страву...

Справді, Ви спрямовуєте її мрійливу волю на манівці, виводите її з заростого садка життя в бридкий світ, дасте їй своє простацьке прізвище, перетворюєте її в дружину, в господиню, робите її матір'ю. Ви принижуєте стомлену, несміливу, квітучу в своїй високій непридатності красу смерті, змушуючи її служити банальним будням і тому тупому,

незграбному, нікчемному ідолові, якого звуть природою. І у Вашій мужицькій свідомості немає ніякісінького уявлення про те, яку Ви робите підлість.

Ще раз: що ж відбувається? Та, в якої очі, мов лякливі мрії, народжує Вам сина; вона віддає істоті, яка має продовжити нице існування свого батька, всю свою кров, останню свою життєву снагу і помирає. Вона помирає, шановний пане! Коли вона в останні свої хвилини звільнилась від банальності, все-таки піднялась з глибин свого приниження, щоб у гордому блаженстві прийняти смертельний поцілунок краси, то про це подбав я. Ви тим часом дбали про інше — розважалися з служницями в темних коридорах.

Зате Ваша дитина, син Габріели Екгоф, переможно бере 8 життя все повними пригорщами. Може, він піде слідами свого батька і стане купцем, сумлінним платником податків і любителем добре попоїсти, а може, буде солдатом чи службовцем, сліпою і слухняною підпорою держави; в кожному разі з нього вийде чужа мистецтву, нормальна істота, безтурботна і впевнена, дужа й дурна.

Знайте ж, шановний пане, що я ненавиджу Вас і Вашого сина, як ненавиджу саме життя, яке Ви втілюєте собою,— нице, сміховинне і все ж таки переможне життя, вічну протилежність і смертельного ворога краси. Не можу сказати, що я Вас зневажаю. Не можу. Я чесний. Ви сильніший за мене. Єдине, що я можу протиставити Вам у боротьбі,— це високу зброю, знаряддя помсти слабкої людини: слово і дух. Сьогодні я скористався цією зброєю. Бо цей лист — я й тут чесний, шановний пане, — і є помста, і якщо хоч од-не-однісіньке слово в ньому досить гостре, блискуче й гарне, щоб у Вас влучити, примусити Вас відчути чужу силу, хоч на мить вивести Вас із Вашої волячої рівноваги, то я буду страшенно радий.

Детлеф Шпінель"

Пан Шпінель запечатав конверт, наліпив марку, вишуканими літерами вивів адресу й відправив листа на пошту.

Пан Клетеріан постукав у двері Пана Шпінеля. В руці він тримав великий, списаний рівними літерами аркуш і мав такий вигляд, наче зважився на якусь рішучу дію. Пошта зробила свою справу, лист пройшов свій шлях і, здолавши дивовижну мандрівку із "Затишка" в "Затишок", потрапив у руки адресата. Була четверта година дня.

Коли пан Клетеріан зайшов до кімнати, пан Шпінель сидів на канапі й читав свій власний роман з химерним малюнком на обкладинці. Він здивовано підвівся, запитливо глянув на гостя і весь спаленів.

— Добрий день,—привітався пан Клетеріан.— Пробачте, що я вам перешкодив. Але дозвольте запитати, чи не ви оце написали? — Він підняв угору великий, списаний рівними літерами аркуш, який він тримав у лівій руці, і ляснув по ньому навідліг правою рукою так, що папір аж затріщав. Потім засунув праву руку в кишеню широких зручних штанів, схилив голову набік і розтулив рота, як, буває, дехто робить, щоб краще чути.

На диво, пан Шпінель усміхнувся — послужливо, трохи збентежено і ніби прохаючи вибачення. Тоді провів рукою по голові, немов щось пригадуючи, і сказав:

— Ах, справді... так... я дозволив собі...

Річ у тому, що сьогодні він дав собі волю й проспав до полудня. Через це його мучило сумління, в голові в нього гуло, він почував себе знервованим і не здатним на опір. До того ж весняний вітер зробив його млявим і схильним до розпачу. Все це треба згадати, щоб пояснити його вкрай безглузду поведінку під час подальшої сцени.

— Он як! Ага! Гарно! — мовив пан Клетеріан.

Він притиснув підборіддя до грудей, насупив брови, простягнув уперед руки — одне слово, добре підготувався, щоб після цього формального запитання нещадно перейти до справи. Але він був такий самовдоволений, що готувався трохи задовго. Те, що, врешті, настало після цього, не зовсім відповідало загрозливій ґрунтовності цієї мімічної підготовки. Проте пан Шпінель помітно зблід.

— Дуже гарно! — знов сказав пан Клетеріан.— Тоді, добродію, дозвольте дати вам відповідь усно, бо я вважаю, що це справжнісінький ідіотизм — писати довжелезні листи людині, з якою будь-коли можна поговорити.

— Ну... вже аж ідіотизм...— мовив пан Шпінель, усміхаючись винувато, майже покірно.

— Ідіотизм! — повторив пан Клетеріан і енергійно труснув головою, щоб показати, як твердо він переконаний, що має слушність.— Я б пошкодував марнувати слова на цю писанину, я б, щиро скажу, погидував загорнути в неї бутерброд, якби вона не пояснила мені дещо, певні зміни, про які я досі не знав... А втім, це до справи не стосується, а до вас тим паче. Я ділова людина, і в мене є інший клопіт, аніж ваші невимовні видива...

— Я написав "незгасне видиво",— мовив пан Шпінель і випростався.

Це була єдина мить під час їхньої розмови, коли він виявив гідність.

— Незгасне... невимовне... — відповів пан Клетеріан і заглянув у лист.— У вас препогане письмо, любий мій, я б не взяв вас до себе в контору. На перший погляд здається, що воно дуже рівне, а як придивишся, то видно, що там літеру не доведено, а там рука затремтіла. Але це ваша справа, мене це не стосується. Я прийшов сказати вам, що, по-перше, ви блазень,— а втім, думаю, ви й самі це знаєте,— а крім того, страшний боягуз, і це також, мабуть, мені не треба

вам доводити. Дружина мені якось писала, що, зустрічаючись з жінками, ви не дивитесь їм в обличчя, а тільки ледь поглядаєте на них, тому що боїтесь дійсності, хочете, щоб у вас лишилося від них гарне враження. На жаль, потім вона перестала розповідати про вас у листах, а то я б ще взнав багато всіляких історій. Така вже ви людина. Кожне третє слово у вас "краса", а насправді ви боягуз, лицемір і заздрісник. Звідси й ваше нахабне зауваження про "темні коридори", яким ви думали мене вбити, а вийшло, що тільки насмішили. Насмішили! Оце щоб ви знали! Ну як, трохи пояснив я вам "ваші вчинки і вашу сутність", нікчемний ви чоловіче? Хоч це й не мій "пекучий обов'язок", ха-ха-ха!

— У мене написано "неминучий обов'язок",— поправив його пан Шпінель, але на цьому й перестав сперечатися. Він безпорадно стояв перед паном Клетеріаном, як великий, жалюгідний, сивий школяр, що дістав догану.

— Пекучий... неминучий... Ви мерзенний боягуз, скажу я Вам. Ви щодня бачите мене за столом. Ви вітаєтесь зі мною і усміхаєтесь, передаєте мені тарілки і усміхаєтесь, бажаєте мені приємного апетиту і усміхаєтесь. А одного чудового дня мені на голову спадає оця писанина з ідіотськими звинуваченнями. Аякже, на папері ви дуже хоробрий! Та якби все скінчилось на цьому сміховинному листі. Але ви ще й інтригували проти мене, інтригували за моєю спиною, тепер я це дуже добре розумію... а втім, не думайте, що ви чогось домоглися! Коли ви сподіваєтесь, що закрутили голову моїй дружині, то дуже помиляєтесь, шановний, вона для цього надто розважна! А коли ви, бува, ще й уявили собі, що вона мене зустріла якось інакше, мене й дитину, то вже більшої нісенітниці важко собі придумати! Коли вона й не поцілувала малого, то тільки з обережності, бо недавно виникло припущення, що в неї хворе не дихальне горло, а легені, а в такому випадку невідомо... хоч, між іншим, ще зовсім не доведено, що в неї погано з легенями, а ви вже торочите: "Вона помирає, шановний пане!" Йолоп ви, та й годі!

На цьому слові пан Клетеріан спробував передихнути. Він так розгнівався, що пальцем правої руки без кінця тикав у повітря, а лівою

нещадно м'яв листа. Його обличчя, обрамлене білявими англійськими баками, було червоне, як буряк, нахмурене чоло прорізали набряклі жили, мов грізні блискавки.

— Ви ненавидите мене,— повів далі він,— і зневажали б мене, якби я не був дужчий за вас... Так, я дужчий, хай вам біс, у мене душа на місці, а не в п'ятах, як у вас, хитрий ідіоте, і я б вас так налупцював з вашим "словом і духом", що місця б живого не лишилося, якби це не було заборонено. Але це ще не означає, добродію, що я подарую вам ваші образи: вам буде непереливки, коли я покажу своєму адвокатові те місце в листі, де сказано про мов "простацьке прізвище". Моє прізвище, шановний пане, гарне, і гарне завдяки моїм заслугам. А ось чи дасть хто вам під заклад вашого прізвища хоча б гріш, самі зважте, приблудо ледачий! Проти таких, як ви, треба видати закон! Ви небезпечні для суспільства! Ви зводите з глузду людей!.. Але не уявляйте собі, що ви цього разу домоглися чогось. Знайшовся мені захисник! Я чхати хотів на таких типів, як ви. У мене душа на місці...

Пан Клетеріан був справді надзвичайно схвильований. Він кричав і все повторював, що в нього душа на місці.

— "Вони співали". Крапка. Аякже, співали! Вопи плели. А крім того, наскільки я зрозумів, розмовляли про те, як краще приготувати картопляники. І якщо я розповім про оцей "занепад" і "розпад" своєму тестеві, він порушить проти вас судову справу, будьте певні!.. "Чи бачили ви цю картину, чи ви бачили її?" Звичайно, бачив, але не розумію, чому я мав затамувати віддих і втекти. Я не позираю крадькома на жінок, а дивлюся їм в обличчя, і якщо вопи мені подобаються, і я їм також, то беру їх. У мене душа на мі...

У двері хтось постукав. Постукав дев'ять чи й десять разів підряд швидко й тривожно. Пан Клетеріан замовк на півслові, і чийсь голос, неслухняний з ляку, захлинаючись, квапливо промовив:

— Пане Клетеріан, пане Клетеріан, ох, чи немає тут пана Клетеріана?

— Не заходьте! — сердито мовив пан Клетеріан,— Що там таке? В мене тут розмова.

— Пане Клетеріан,— відповів тремтячий, уриваний голос.— Ви повинні піти, лікарі теж там... ох, яке страшне горе...

Він кинувся до дверей і розчахнув їх. У коридорі стояла радниця Шпац. Вона тримала хусточку біля рота, і по щоках у неї на ту хусточку скочувались великі, продовгуваті сльози.

— Пане Клетеріан,— насилу вимовила вона,— таке страшне горе... Вона втратила стільки крові, що просто жах... Вона спокійно сиділа в ліжку і щось тихенько наспівувала, аж раптом пішла кров, господи, стільки крові...

— Вона померла? — закричав пан Клетеріан. Він схопив радницю за руку й почав її торсати.— Ні, не зовсім, правда ж? Не зовсім, вона ще зможе мене побачити... Знов пішло трохи крові? З легень, га? Я вже ладен визнати, що, може, й з легень... Габріело! — раптом вигукнув він, і на очі йому набігли сльози; видно було, що в нього прорвалося тепле, добре, чисто людське, чесне почуття.— Так, я йду! — сказав він і сягнистою ходою подався геть, тягнучи за собою радницю. І ще й з другого кінця коридора чути було його слова, що швидко віддалялися: — Не зовсім, га? З легень, га?

Пан Шпінель стояв на тому самому місці, що й під час розмови з паном Клетеріаном, так раптово перерваної, і дивився у відчинені двері. Нарешті він ступив кілька кроків у коридор і почав прислухатися. Але всюди було тихо. Тоді він вернувся в кімнату й зачинив двері.

Якусь мить він розглядав себе в дзеркалі, потім підійшов до письмового столу, дістав із шухляди невеличку пляшку й налив собі чарку коньяку. Хто б йому міг дорікнути за це? Випивши, він ліг на канапу й заплющив очі.

Кватирка у вікні була відчинена. В садку щебетали пташки, і ці скромні, ніжні, зухвалі звуки були тихим, зворушливим голосом самої весни. Один раз пан Шпінель пошепки промовив:

— Неминучий обов'язок...

Потім покрутив головою, втягуючи повітря крізь зуби, як від гострого нервового болю.

Заспокоїтись, зосередитись було неможливо. Ні, він не створений для таких брутальних переживань, як це! З допомогою психологічного процесу, аналіз якого завів би нас надто далеко, панові Шпінелю вдалося переконати себе, що йому треба встати й трохи порухатись, погуляти надворі. Він надів капелюха й вийшов з кімнати.

Коли він опинився перед будинком і на нього з усіх боків війнуло тепле, запашне повітря, він повільно обернувся й пошукав очима одного вікна вгорі, завішеного вікна, до якого на мить прикипів його важкий, пильний, похмурий погляд. Потім він заклав руки за спину і, глибоко задумавшись, пішов стежкою в сад.

Грядки були ще вкриті матами, дерева й кущі стояли голі, але сніг уже розтав, і на стежках ще тільки лишились подекуди його вологі сліди. Великий сад з усіма своїми гротами, арками й альтанками був яскраво осяяний надвечірнім сонцем, густі тіні чергувалися з соковитим золотавим світлом, темне гілля дерев чітко й ніжно вирізнялося на тлі ясного неба.

Був той час, коли небо набирає обрисів, коли безформна маса світла обертається у видимий диск, що, спускаючись до обрію, осяває все соковитішим, лагіднішим промінням, яке вже не сліпить очей. Пан Шпінель не дивився на сонце; він ішов так, що воно було сховане від нього, ішов, похиливши голову, й тихо наспівував якусь музичну фразу, коротеньку, несміливу, жалібну фігуру, тужливу мелодію... Раптом він судомно хапнув ротом повітря і зупинився мов укопаний. Брови його різко нахмурились, очі витріщились, і в них з'явився нажаханий, просто ворожий вираз...

Дорога завернула: тепер вона йшла назустріч призахідному сонцю. Величезне, перерізане двома вузенькими хмарками з позолоченими краями, воно висіло над небокраєм, золотячи верхівки дерев і заливаючи сад червонясто-жовтим світлом. І посеред того золотого сяйва, у велетенському ореолі сонячного диска навколо голови, стояла на стежці пишна особа в картатому вбранні, вся в багреці й золоті, стояла, правою рукою впершись у стегно, а лівою легенько погойдуючи вишуканий візочок. У тому візочку сиділа дитина, сидів Антон Клетеріан-молодший, вгодований син Габріели Екгоф!

Він сидів, обмощений подушками, вдягнений у білу байкову курточку і великий білий брилик, опецькуватий, здоровий, вдатний хлопчик, і очі його весело і впевнено зустріли погляд пана Шпінеля. Романіст хотів опанувати себе, врешті, він був чоловіком, у нього вистачило б сили поминути це несподіване, осяяне сонцем видиво й піти своєю дорогою. Але тут сталося щось жахливе: Антон Клетеріан почав сміятися, його охопила бурхлива радість, він заверещав з незрозумілого захвату, аж моторошно було на нього дивитися.

Бог його знає, що на нього напало: чи в нього викликала цей дикий захват чорна постать, яку він побачив перед собою, чи це був напад якоїсь тваринної радості. В одній руці він тримав кістяне кільце, а в другій — бляшане калатальце. Він простягав іграшки вгору до сонця і так торохтів ними одна об одну, наче хотів когось прогнати. Очі в нього були майже заплющені з задоволення, а рот роззявлений так широко,

що видно було рожеве піднебіння. Він аж головою розхитував з надміру почуттів.

Тоді пан Шпінель повернувся й пішов назад, чуючи позад себе радісний вереск малого Клетеріана. Руки він обережно, з якоюсь застиглою грацією тримав біля тулуба, а ходу силоміць сповільнював, як людина, яка хоче приховати, що душею вона вже кинулась навтіки.